

Die uw jeugd vernieuwt
als die van een arend

De Reformatie

WEEKBLAD TOT ONTWIKKELING VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

HOOFDPUNTEN UIT HET SLOT VAN HET BOEK JESAJA

2. Een schuldig volk (56 : 1-57 : 13)

In ons eerste artikel hebben we onze lezers willen attenderen op enkele kwesties met betrekking tot het tweede deel van het boek Jesaja, d.w.z. de hoofdstukken 40 en volgende. Het is volgens ons wel aannemelijk of liever: zeker is volgens ons, dat Jesaja aan het einde van zijn leven een gedeeltelijke erfenis heeft nagelaten. Waarschijnlijk is dan dat anderen, leerlingen of volgelingen, geestverwanten hier mee aan het werk zijn gegaan, door uit dit rijke fonds te putten.

Want uit alles blijkt dat in deze hoofdstukken een levende gemeente wordt aangesproken. Met de tijd waarin die gemeente toen leefde willen wij ons nu bezighouden. Wat was dat voor een tijd? Aan de hand van Jesaja 56 : 1 tot 57 : 13 willen we trachten daar iets van te zeggen.

I. Jesaja 56 : 1-8:

Programma van eisen; of wel: de ene eis

Wanneer we Jesaja 56 opslaan, dan zien we in onze Bijbels in één oogopslag dat de verzen 1 t/m 8 een pericoop op zichzelf vormen. De vertaling van het NBG vat die samen onder het hoofd: 'Het heil ook voor de vreemdelingen'. Min of meer in die lijn is de Willibrord-vertaling: 'Wie behoort tot de gemeente?' en de Groot Nieuws Bijbel: 'De Heer sluit niemand buiten'. Als u vraagt of die onzes inziens het rechte hebben getroffen is ons antwoord: een belangrijk moment zeer zeker, maar de essentie kan nog puntiger worden aangegeven. Om die te vinden is de eerste regel van een pericoop voor ons vaak betekenisvol. Zo ook hier 'onderhoudt het recht en doet gerechtigheid...'

Aangesproken wordt hier – als we ons tenminste blijven stellen op het voorshands door ons ingenomen standpunt, het volk Juda, d.w.z. de gemeente van de uit de ballingschap teruggekeerde ballingen. Dat ligt in de lijn van de opzet die bij de compositie van het gehele boek Jesaja is gevolgd en die getuigt van een rangschikking der hoofdstukken die parallel loopt met de gang der geschiedenis.

HOOFDARTIKEL

**Hoofdpunten uit het slot van
het boek Jesaja**

H.M. Ohmann

BOEKBESPREKING

Haar naam is Babylon

UIT DE SCHRIFT

Alleen is maar alleen?

j. Schoemaker

KERKELIJKEVEN

Een gastvrije gemeente

R. ter Beek

DRIESTARREN

W.G. de Vries

BOEKBESPREKING

**Gerard Verstege maakt ons
wegwijs in de Reformatie**

PERSCHOUW

G.J. van Middelkoop

UIT DE KERKEN

Hoofdstuk 40 tot en met **55** volgen na 1 t/m 39, omdat de ballingschap zo'n honderd jaar na de dood van Jesaja begon. Zou zo het tijdvak, bestreken door de hoofdstukken **56 t/m 66**, niet na dat van 40 t/m **55** moeten worden gesteld? We willen daarvan nu in ieder geval uitgaan.

Wel vragen we ons af, of er tussen de hoofdstukken **55** en **56** zo'n scherpe scheidslijn loopt als door de aanhangers van de Trito-Jesaja-hypothese wordt beweerd. De overgang is geleidelijk onzes inziens. Maar, in ieder geval, er is voortgang, groei in de openbaring binnen het Bijbelboek Jesaja. Dat mag ook verwacht worden bij het boek dat de naam van deze Godsgezant draagt!

Of het moet zijn dat de hele groepering van de laatste elf hoofdstukken het werk is van een eindredacteur, die, wanneer hij ook precies mag hebben geleefd, **hoofdmomenten** uit het hele boek bijeenverzameld heeft, om op die wijze het grote werk van een waardig slot te voorzien. Zo'n eindredacteur, wie het om de grote themata begonen is, hoeft zich niet zo door overwegingen van tijd te laten leiden. Dat kán, maar bevredigen kan ons die voorstelling van zaken echter niet.

Zo keren we terug naar de **beginregel(s)** van de pericop: 'Onderhoudt het recht en doet gerechtigheid...' Die woorden staan daar als een program, zo schreven wij. Bij programma moet u dan niet denken aan het programma voor een vergadering of een feest, waarop de punten die moeten worden afgewerkt, staan opgesomd. Al wil de God die met dit program komt zijn volk wel een feest bereiden, al duurt dat dan geen avond of dag; maar een leven lang. En al zijn in de punten van het program de principes van zijn kerk-vergadering neergelegd, dat is weer iets wat geen avond of dag maar eeuwen omspant. Als we spreken over een programma wordt het woord eerder gebruikt in de zin van een program, een verklaring waarin

een partij haar beginselen uiteenzet. Een partij komt op uit de mensen en is iets echt menselijks. Dit program is van God, die het door de dienst van de profeet aan de gemeente bekend maakt. Als wij het woord partij willen handhaven, dan kan dat, mits wij overschakelen van de politiek naar de religie, de Schriftuurlijke religie, die van het verbond tussen Jahwe en zijn volk. In zo'n verbond zijn er twee partijen. De eerste Partij, de **HERE**, maakt zijn eisen bekend en dringt die meteen aan door zijn toezegging. De tweede partij, Gods gemeente, is gehouden de eis te vervullen en de belofte te aanvaarden; te geloven. De eis en belofte van de **Eén** roepen om **'belofte'** en eis van de kant van de **andere** partij. Alles grijpt hier in elkaar. Zo is dat in het verbond van God met de mens; zijn mensen; zijn volk. Reeds Augustinus heeft dat geweten: 'Geef wat Gij beveelt en bevel wat Gij geeft'.

Het is overbekend. Maar dat bekende wordt nu de spil van een program van eisen. Eisen voor de gemeente die een nieuwe tijd tegemoet gaat.

Dan valt ons op dat in het slot van Jesaja de **eis** voorop gaat. Altijd weer zijn er kerkmensen die het daar maar moeilijk mee hebben. In de vorige eeuw al die afgescheidenen en met name kruisgezinden, voor wie de menselijke onmacht in de prediking niet genoeg benadrukt kon worden. Als men in de kringen van de laatsten van één ding overtuigd was dan hiervan 'dat wij onbekwaam waren om van onszelf tot den **Heere** te naderen'. 'Een mensch kan immers niet geloven! Dat moet hem gegeven worden! Hij is dood in de misdaden en de zonden! Ellen-de en nog eens **ellende!**'² We vragen ons af, **hóe** men in die kringen over **Jes. 56** : 1v. heeft kunnen preken. Die kringen zijn er vandaag nog. Daarnaast zijn er tegenwoordig christenen, kerkleden, die vanuit heel andere overwegingen hun bezwaren hebben tegen het zo nadrukkelijk laten horen van de **eis**. Het wordt soms aan predikanten wel verweten dat zij te veel de eis van het verbond in de prediking laten horen. En de waarschuwing of de vermaning. Dat mag niet, want dat is niet 'evangelisch'! De prediking moet 'evangelisch' zijn, zoals het heet.

In het derde deel van Jesaja staat, getuige de openingswoorden, de eis voorop. En we onderstrepen dat. Het is onzes inziens belangrijk. Tot de gemeente die uit de ballingschap teruggekeerd is, komt de **HERE** met zijn eis. En wat voor een eis! 'Onderhoudt het recht.' Nee, dat is geen tarten of kwellen van machtelozen. Het zet evenmin een domper op de vreugde in de **HERE**. We vragen: Wat komt er van het leven terecht, als **het recht** niet wordt onderhouden, geëerbiedigd? 'Recht' is in het Oude Testament een veelomvattend begrip, dat zijn vertakkingen en uitlopers heeft op alle gebieden van het leven: de omgang met de naaste, het sociale verkeer, de staat en bovenal de omgang met de **HERE**. Welbeschouwd is het een **wél**-daad dat die **eis** wordt gesteld. Als een eersterangs-aan gelegenheid wordt het onderhouden van het recht het volk na aan het hart gelegd.

Oproepend tot handhaving van het recht over de hele breedte van het leven toont Jahwe hoe urgent deze zaak is;

KERNREDACTIE:

DR. W. G. DE VRIES (eindred.), DRS. G. J. VAN MIDDELKOOP, PROF. DR. M. TE VELDE.

OVERIGE REDACTIELEDEN:

DRS. R. TER BEEK, DRS. B. LWITEN, PROF. DR. C. J. DE RIJSTER, DRS. H. VELDMAN, PROF. DR. K. VELING.

MEDEWERKERS:

J. J. D. BAAS, DRS. J. A. BOERSEMA, J. M. DE JONG, DRS. J. SMELIK.

Alle stukken bestemd voor de Redactie aan:

De Reformatie, Postbus 24.8260 AA te Kampen.

ADMINISTRATIE/ADVERTENTIES

Uitgeverij Oosterbaan & Le Cointre BV., Postrekening 406040 t.n.v., De Reformatie, Goes, Postbus 25, 4460 AA Goes Tel (01100) 15591.

ABONNEMENT:

f 84,75 per jaar; f 45,25 per halfjaar; studenten f 69,25 per jaar (binnenland) Buitenland: f 143,50 per jaar (zeepost).

Een abonnement kan per maand ingaan, maar slechts beëindigd worden uiterlijk twee maanden voor het verstrijken van de betalingstermijn.

Losse nummers f 1,85 (excl. porto).

De Reformatie is op cassette verkrijgbaar bij de Stichting Bralectah. Tel. (0521) 0 15946.

ADVERTENTIES:

Prijs: f 0,63 per mm. Contracttarief op aanvraag.

Zonder schriftelijke toestemming van de uitgever is het niet toegestaan artikelen uit dit blad over te nemen.

ISSN 0165-5191

levensnoodzakelijk, broodnodig. En met het doen van gerechtigheid is het precies zo gesteld. Dat *verwacht* God gewoonweg van ons. Het is de normaalste zaak van de wereld. En als dat niet ingekleed wordt in de vorm van een beleefd verzoek: Zoudt u misschien het recht willen onderhouden maar in de nadrukkelijke vorm van een gebod, dan wordt de belijdenis van de menselijke onmacht daarvoor niet op losse schroeven gezet, zoals onze vaders in de negentiende eeuw vreesden. Dan onderstelt dat evenmin, dat wij ons best doende, gaandeweg opklimmen tot de graad van perfectie of volmaaktheid en daarin loon naar verdienste **krijgen**. Het is de normaalste zaak ter wereld dat de mens, in casu Gods volk, zich houdt aan de door de HERE geopenbaarde richtlijn. Dat is trouwens ook de betekenis van het Hebreeuwse misjpät: het is een Norm-begrip. Wie de norm in acht nemen, zich daaraan houden, zijn niet meer dan onnutte dienstknechten (Lucas 17 : 10). Die zeggen: 'Wij hebben slechts gedaan wat wij schuldig zijn te doen'. Die richtlijn, die norm, is vlees en bloed geworden in onze Heiland Jezus Christus. Dat halen wij er niet bij. Nee, dat ligt er in. Wie het recht onderhoudt en gerechtigheid doet... die houdt zich aan de vleesgeworden gerechtigheid: Jezus Christus, onze Wetsvolbrenger.

Met andere woorden: Het Juda van na de ballingschap wordt hier duidelijk op het spoor van het recht, dat is het spoor van Jezus Christus gezet. Mij dunkt, die eis is evangelisch. Jesaja is evangelisch. Dat wist in zijn dagen Abraham Hellenbroek reeds, die enkele folianten aan dit onderwerp heeft **gewijd**.³ Daarom moeten er onzes inziens in die tijd, na de weerkeer uit Babel, ook profeten, boodschappers, zijn geweest, die het volk deze woorden op het hart hebben gebonden en die boodschap hebben aangedrongen met wat volgt: 'Want mijn heil staat gereed om te komen en mijn gerechtigheid om zich te openbaren'. Zie, dat is het Evangelie in het boek Jesaja. Heil en gerechtigheid zijn geen tegenstelling, maar liggen in elkaars verlengde. Waar het heil verschijnt wordt gerechtigheid, ditmaal van God geopenbaard.

Die evangelische oproep, **krijgt** nu concreet gestalte in enkele zaken, die hier speciaal worden genoemd. Daarbij springt het houden van de sabbat direct in het oog. Als we maar bedenken, dat die Sabbatsonderhouding hier pertinent geen uitwendig-formalistische aangelegenheid is. Men leze J. Ridderbos er op na.⁴ Want het inacht nemen van de sabbat is symptomatisch voor de gehele levenshouding van hem die dat doet: het zich onthouden van alle kwaad. De kerk van de zesde eeuw voor Christus wordt hier niet op het spoor van de Farizeeën en Schriftgeleerden gerangeerd. Immers, deze richtingen schoten naast het doel dat de HERE met de instelling van de sabbat heeft gehad. Als een teken van een leven met God en een rusten in de HERE moet de gemeente die zevende dag beschouwen. Wij wijzen op Jesaja 58 : 13. Dat brengt een rusten van boze werken met zich mee. Dat ligt er al in opgesloten.

Voor **sommiger** gevoel moge de inzet van het slot van Jesaja wettisch zijn, in werkelijkheid is het zo niet. Hoe waar

en hoe groot zijn onmacht – en onwil – door de zonde ook is, door vermaningen wil God de mens uit die onmacht optillen en hem zijn verantwoordelijkheid laten verstaan. Wij mensen zijn verantwoordelijke schepselen. En Gods volk heeft het voorrecht dat bij hen die verantwoordelijkheid opnieuw tot leven wordt gewekt, om dat ene te beseffen waar het op aankomt: Onderhoudt het recht en doet **gerechtigheid**, want Mijn heil staat gereed om te komen...

Wie diep doordrongen is van deze duidelijke eis, in wezen is dat de eis van het geloof zoals die in het **Nieuwe Testament** klinkt, die staat open voor de ruime nodiging waar onze nieuwe vertaling de boodschap in sainenvat. Als God en zijn volk het eenmaal eens zijn geworden over de kwestie van het program van eisen, ofwel de ene eis, dan staat de deur wijd open voor elk die zich daarin vinden kan, die met dat program akkoord gaat.

Derhalve komen nu categorieën die er vroeger **naastgrepen**, of er helemaal buiten stonden, uitgesloten waren van de dienst van Jahwe, zoals die concrete vorm kreeg in Israëls cultus, nu in aanmerking voor een invitatie.

Dan blijkt zelfs dat de Babylonische ballingschap bij alle nadelen dit voordeel heeft gehad, dat bijvoorbeeld vreemdelingen meer dan ooit tevoren met Israëls religie in aanraking zijn gekomen. Zij zijn zich gaan afvragen: Wat hebben die Joden dat wij missen? En het probleem der ontmanden zal gezien de Babylonische praktijken en gewoonten zich toen in Israël ook sterker hebben doen gevoelen daar in den **vreemde**.⁵ De kwestie werd nu actueel: Wat moeten we met die volksgenoten aan? De oude bepalingen onverkort laten gelden? Met een beroep op de letter van de wet (Deut. 23 : 1)? En is dan daarmee de kous af?

De tijd is voortgeschreden. En Gods openbaring houdt er gelijke tred mee. Nieuwe tijden breken aan. De poorten gaan wijder open, maar in principe blijven de voorwaarden dezelfde die van oudsher hebben gegolden. Want wat sprak de HERE eens tot Abram: 'In u zullen (niet één volk maar) **alle** volken der aarde gezegend worden'. Die gemeente, uit alle volken vergaderd, begint in de slot-hoofdstukken van Jesaja gestalte aan te nemen. Niet Abrahams bloed, maar Abrahams geloof beslist voortaan. Let op die prachtige uitdrukking: 'zich aansluiten bij de HERE'. Het is niet een of andere detailbepaling bij Mozes, die naar de letter genomen ontmanden-onvriendelijk en vreemdeling-vijandig kan worden gedoodverfd, die nu nodig op de helling moet, omdat Juda dat de laatste halve eeuw zoveel zielen heeft verloren, die nodig uit de heidenen moeten worden teruggewonnen. Neen, hier blijkt een essentieel aspect van Mozes' wet aan de orde. Oude bepalingen blijken hun dienst te hebben gedaan, maar de kern der wet, de boodschap van de God van Mozes blijft van kracht: 'Onderhoudt het recht en doet gerechtigheid'. 'Doet dat en gij zult leven!' Dat is in principe wat Jezus zegt: Wie in Mij gelooft zal leven.

Zo wordt de weg naar de grote toekomst van Christus geopend, ook voor deze zo lang gepasseerde categorieën. Hun aandeel wordt verzinnebeeld in de woorden: 'een denkteken en een naam'; Hebreeuws: 'Yād vāsēm' (van-

daag de naam van de hal die na de Tweede Wereldoorlog werd gesticht ter nagedachtenis aan de slachtoffers van het nazi-regime). Een gedenksteen binnen de muren en een naam die beter is dan zonen en dochters, door middel van wie de gewone Israëliet voor de toekomst zich een naam en een blijvende plaats onder Gods volk hoopte te veroveren. Voor de vreemdeling wordt een plaats op Gods heilige berg gereserveerd, waar het bedehuis staat voor *alle* volken.

Zie hier de inzet van het laatste deel van Jesaja. Duidelijk en klaar is de eis: Recht en gerechtigheid, *scherp* om zo de evangelische *ruimte* te scheppen. Eng is de poort en smal is de weg die... ten leven leidt (Matth. 7 : 13, 14).

2. Jesaja 56 : 9-57 : 13a:

Obstakels die de realisering van het program in de weg staan

Bij de bespreking van dit gedeelte zullen we ons moeten beperken en enkele in het oog springende dingen aanstippen.

We komen nog even terug op wat in het vorige artikel onder het kopje 'Canonieke vragen' werd aangeroerd. Wie deze pericoop leest, die schrikt. Hij gaat vragen: Hoe heb ik het nu? Zijn dit woorden gesproken op hun tijd? Was die tijd zo ontaarde slecht, dat de hier genoemde wantoestanden en wanpraktijken werkelijk plaatsgrepen? Was de generatie van weergekeerde ballingen zo diep gezonken? Niet alleen wij, maar ook de mensen van de **Schriftkritiek** hebben deze vraag gesteld en... deze passage niet op die tijd van toepassing geacht. Gezien de aard van de zonden, zo redeneerde men, worden we hier verplaatst naar de tijd *vóór* de ballingschap. Bijvoorbeeld de tijd van koning Manasse. En, ja, wie deze passage laat slaan op Manasse's tijd, komt in de buurt van Jesaja's eigen tijd. Met andere woorden, deze verzen zouden op de persoon van de profeet zelf terug kunnen gaan en uit zijn mond zijn opgetekend. We zouden de lezer willen raden er J. Ridderbos' **Korte Verklaring** op na te slaan.⁶ Ook Ridderbos heeft zijn twijfel, of onze verzen op die tijd zien, maar hij besluit: 'Toch is het moeilijk aan te nemen, dat iemand op een wijze als in 57 : 5 geschiedt, tot zijn tijdgenoten zou spreken, *zo zij niet zelf zich deze zonden ten laste hadden laten komen*' (cursivering van mij, H.M.O.). Anderen hebben er zich wel uit trachten te redden, door dit te betrekken op in Kanaän achtergebleven Judeeërs, wie de ballingschap nauwelijks had geraakt. Of op de Samaritanen. Maar dan krijgen deze mensen van het tweede plan wel een erg prominente plaats. Het gaat in deze hoofdstukken over het volk Israël als zodanig, de leiders voorop.

J. Ridderbos kiest dan als meest natuurlijke verklaring, dat hier toestanden worden beschreven uit de tijd *vóór* de ballingschap. Wij voor ons willen dat niet ontkennen, maar vragen wel: Hoe is die oude profetie hier dan verzeild geraakt? Hier, in deze context? Wij willen de draad met Jes. 56 : 1-8 niet doorsnijden, zoals door critici nog al gemakkelijk wordt gedaan, maar het verband vasthouden! Als het een oude profetie van Jesaja zelf is, doet die in dit

kader opnieuw dienst, alleen, daar moet dan wel een dringende reden voor zijn. Profetieën zijn doelgericht. En op een doelgroep gericht. Doelgroep was o.i. het Joodse volk van na het *exiel*, dat blijkbaar aan de zuigkracht van de oude Kanaänietische afgoderij nog niet ontwassen was. Er kunnen toen symptomen zijn geweest die in die richting wezen.

Als iemand vraagt hoe dat bestaat, dan worden de schulden in de eerste plaats gezocht in de kringen van de *leiders*. Leiders, die een gedoogbeleid voerden. Ik behoef mijn lezers niet te vertellen wat dat is. We weten uit ervaring hoe een kwalijke zaak daarmee is bedoeld.

De leiders heten hier *wachters*. Daartoe zijn ze ook aange-steld. Een goede wachter moet zijn ogen wijd open hebben; alert zijn op de gevaren die dreigen. Dat zijn niet zo-zeer politieke als wel geestelijke gevaren. Zijn politieke zelfstandigheid heeft Juda na het *exiel* niet herkregen. Zijn geestelijke vrijheid wel. Een wachter wordt vergeleken met een waakhond. Die blaft als er onraad is. Hij slaat *aan*. Dat is zijn plicht, dag en nacht. Dat ligt ook in de aard van het beest. Maar de wachters uit het slot van Jes. 56 maken van de dag een nacht. 'Zij hebben de sluimering lief.' Nu hij eenmaal op dit chapter gekomen is, gaat de profeet nog even door. In een ander opzicht vertonen de wachters wel weer de honden-aard, namelijk in hun vraatzuchtigheid. 'Zij kennen geen verzadiging.' Die honden. En die herders. Als er iets te halen valt dan zijn ze wel alert. 'Dan wenden zij zich ieder naar zijn eigen weg', woorden die we ook in Jes. 53 : 6 zijn tegengekomen, u weet wel, dat hoofdstuk van de Knecht des HEREN. Daar staan ze in het raam van een schuldbekentenis van het volk als het ge-confronteerd wordt met de levensloop van de *Knecht*. Maar wat heeft het geholpen? Waar het volk toen zichzelf van beschuldigde, daaraan gaan nu de herders zich te buien. En ze nemen het er goed van! (vers 12)

Weer vragen we: Was het toen, ten tijde van de terugkeer uit de ballingschap, zo droevig gesteld? In die 50, 60 of 70 jaar in Babel zullen ze toch eindelijk hun les wel hebben geleerd? En hun trekken thuisgekregen? Hun verdiende loon geïncasseerd? Typisch! Jesaja 40 : 2 vertelt ons 'dat zijn gerechtigheid geboet is, dat het uit de hand des HEREN dubbel ontvangen heeft voor al zijn zonden'. Dat was nog niet eens zo lang geleden! En nu dit!

Terwijl de **Schriftkritische** richting zich haast te verklaren dat deze passage 'natuurlijk' van *vóór* de ballingschap dateert, is er voor ons, neen, geen bezwaar om deze woorden aan de oude Jesaja toe te schrijven, maar als die oude woorden weer tevoorschijn worden gehaald, om dienst te doen, moet daar ook aanleiding voor zijn. Alle aanleiding misschien wel.⁷

Van de *leiders* komen we tot het *volk*. Binnen dat volk vallen twee categorieën te onderscheiden.

Eerst de *rechtvaardigen*. En we zijn blij: Ze zijn er dan toch nog! Mensen, die ernst maken met de oproep uit Hoofdstuk 56 : 1. Gelukkig. Dat mag trouwens ook verwacht worden, in Israël. Helaas is het een korte vreugde. 'De rechtvaardige komt om... en er is niemand die het

zich aantrekt. De vromen worden weggerukt, terwijl niemand er acht op slaat.' Er kraait geen haan naar, zeggen wij in zo'n geval. Zo ging dat toen. En wie durft te zeggen dat de kerk van vandaag zich daaraan niet meer schuldig maakt? Een rechtvaardige broeder is ergens lid van de gemeente, maar het gros der leden beschouwt hem als ietwat zonderling. Elders is een echt vrome vrouw, maar voor ons is het een buitenbeentje. Ernstig is hij, zeker! En zij is vroom! Ongetwijfeld! Maar ze kunnen niet zo goed meedoen, ziet u. Ze zijn zo stijf, zo krampachtig. Zo wordt ook onder ons wel geredeneerd. En we laten die broeder of zuster, jongen of meisje maar aan zijn of haar lot over! Ik zeg niet dat die ene broeder of zuster voor alle anderen model moet staan. De gerechtigheid die God eist – *eist!* – wordt door ieder individueel beleefd en getoond. De kerk van Jezus Christus kent geen modellen. Als het dan ook maar gerechtigheid in de Schriftuurlijke zin van het woord is die in de kerk de toon aangeeft. Dat wij hierop attent maken is niet bij wijze van een ethisch, toepasselijk uitstapje. Het slot van Jesaja is 'ethisch' van opzet en inzet. En eschatologisch. Gericht op het heil dat Jahwe zal **openbaren**.⁸

In vers 2 veroorlooft de profeet zich een opmerking over het uiteindelijke lot van de rechtvaardige. Hij deelt ons hier mee, dat zij voor de boze dag door God worden weggerukt. Niet door mensenhand, maar door de HERE. Als zij sterven, gaan zij in vrede. Zij gaan in tot de rust. Typisch is dat in dit verband, waarin de rust en het bed een beduidende rol spelen. Na hun dood mogen de rechtvaardigen rusten 'op hun legersteden'; hun bed. Nu zijn zij het die zich dan behaaglijk (in de goede zin van het woord) kunnen uitstrekken. Een opmerkelijke uitlating vinden we hier in het Oude Testament over het leven na dit leven in een tijd dat dienaangaande nog niet zoveel was geopenbaard. Het is de enige niet in dit boek. Het is Jesaja soms vergund geweest diep in de toekomst te schouwen (vgl. 25 : 6v.; 26 : 19v.).

De andere categorie omvat *het gros van het volk*. En houdt u het woord 'legerstede' of bed maar in gedachten, want dat blijkt opnieuw een van de scharnieren waar de tekst om draait. **Eén** van, niet de hoofdschamier. Maar een voornaam punt voor de leiders; de rechtvaardigen en de grote hoop. Dat is geen vondst van ons, nee de profeet, de HERE zelf attendeert erop. Dat moet ons over een zekere schroom heen helpen. Want wij plegen nogal eens om passages als de nu volgende heen te draaien. 't Is net dat het in de Bijbel staat, maar heimelijk vinden wij het toch minder passend; niet zo netjes.

Wat wij in onze zedigheid bemantelen, dat brengt de HERE in de openbaarheid. Officieel zelfs. Vers 3 vertoont de stijl van een dagvaarding. U weet wel, de mededeling aan een gedaagde, dat hij dan en dan voor de rechter moet verschijnen.

Wie wordt hier gedagvaard? Het volk van Juda. Hoe betitelt de HERE hen? 'Kinderen van een tovenaars.' 't Lijkt wel of het over een gezin gaat, waarvan de moeder een obscure reputatie heeft. Toverheks, noemt men haar. De

dagvaarding is gericht tot de kinderen in de eerste plaats. Niet direct de moeder. Die komt nog. Maar moet dat de kinderen aangerekend worden? Kunnen zij het helpen dat zij de vrucht zijn van de verbintenis tussen een echtbreker en overspeelster? Dat je als kind er in de wereld op aangekeken wordt, à la bonne **heure**. Maar hier zijn we in de kerk. Hier geldt het woord van Jahwe. Wel, die spreekt ieder aan op zijn *eigen* daden. 'Kinderen van' is een bijbelse uitdrukking die niet alleen iets zegt van de afkomst, maar ook van de aard van die **kinderen**. Ze hebben een aardje naar hun vaartje; en naar hun moeder. En dat was een hoer. De kinderen zijn met hetzelfde sop overgoten als de moeder. Hoor maar eens hoe de Rechter zich tot hen richt: 'Over wie maakt ge u vrolijk, tegen wie spert ge de mond open, steekt ge de tong uit?' Een afkomst om je voor te schamen en dan nog praatjes hebben ook?! De kinderen zijn geen haar beter dan de moeder. Aan het eind van vers 4 worden zij getypeerd als: 'Kinderen van de afval, gebroed van de leugen'. Mensen op wie geen peil te trekken is.

De beschuldigingen in de verzen 5 en 6 winden er bepaald geen doekjes om. 'Gij die in wellust ontbrandt bij de terebinten, onder elke groene boom.' **Vruchtbaarheids**-riten noemt men dat in de commentaren. Maar het is wel terdege seksuele uitgelatenheid wat men daar zoekt, zij het in een religieus kleed. Wat het nog erger maakt overigens. Als er een religieuze trek in is, wijst dat er op dat de hoogtendienst een dienst aan de afgoden is. Geen vergeeflijke zwakheid, maar boosheid. Het vervolg leert nu dat de heidenen – en het hen **naäpende** Juda – tot uitersten gaan. Dezelfde religie die uitspattingen toestaat, eist kinderoffers voor de Moloch. Baäl en **Astarte** laten het leven verwekken, Moloch eist de eerstgeborene terug. Voor wie in het leven alles draaide om genot, die zoekt bij de doden zijn god. De 'gladde stenen' in het dal kunnen seksuele, fallische symbolen zijn, zij kunnen ook op doden zien. Dubbelzinnig is die religie. '**Les extrêmes se touchent**' in Kanaäns cultuur.

Dat heeft Jahwe, de openbare Aanklager diep gegriefd: 'Zou Ik daarmee vrede hebben?' Vanaf vers 6 richt Jahwe zich over de kinderen heen rechtstreeks tot de moeder. En dan komen we weer het woord 'bed' tegen. Ditmaal in verband met die vrouw. En de lezer kan al wel vermoeden in welke richting onze gedachten worden geleid. In dat bed ontvangt de vrouw haar minnaars. De profeet draait er niet omheen, maar noemt het. Onbeschaamd is haar gedrag bovenal, omdat ze het bed op een hoge en verheven berg heeft opgeslagen. De hoge berg is voor Jahwe gereserveerd. En voor de vredebode die in hoofdstuk 40 het einde van de ballingschap aankondigt. Maar niet voor de vrouw, jonkvrouw Juda (!), en alle mannen die zij inviteert haar gezelschap te houden en haar bed te delen. Hoe durft ze?

Zover drijft de verblindende vrouw. Ze waant en wènst de HERE ver weg. Maar de HERE heeft het best gezien wat er omging in haar huis of liefdesvertrek of **heilighdommetje** met de symbolen, de fetisjen die het vertrek sieren.

HAAR NAAM IS BABYLON

Een voor de exegese van het boek Openbaring heel interessante studie werd geschreven door ds. P. Groenenberg onder de titel: *Haar naam is Babylon*. Uitvoerig maar overzichtelijk bespreekt hij allerlei voors en tegens van de in de loop der tijden voorgestelde mogelijkheden om de lichte vrouw uit Openbaring 17 te identificeren. Zijn betoog heeft een duidelijke structuur, die voor iedereen (ook voor niet-theologisch geschoolden) gemakkelijk te volgen is.

Wie is de 'hoer' met de naam Babylon die Johannes zag zitten op de rug van een monsterachtig beest? Is het de wereldstad Rome, de kerkstad Jeruzalem, de wereldmacht van de eindtijd, de valse kerk als tegenstelling met de bruid, de antichristelijke cultuurmacht of gaat het om een combinatie van motieven? Al deze opties zijn door voor- en tegenstanders besproken en komen via het overzicht van ds. Groenenberg nogmaals aan het woord.

Uiteindelijk kiest de auteur zelf voor de gedachte dat de hoer model staat voor een van God afvallige cultuurwereld. Zij stelt de wereld van de verleiding voor. Haar naam Babylon herinnert aan de Babylonische beschaving, die volgens allerlei bijbelse en buiten-bijbelse gegevens bij uitstek een anti-goddelijk karakter droeg en waarin geen ruimte was voor het geloof in de God van de Bijbel. De tegenargumenten van B. Holwerda, die zoals bekend in Openbaring 17 de valse kerk-exegese propageerde, worden mijns inziens overtuigend bestreden.

Groenenberg conclusie doet de vraag rijzen wat de positie moet zijn van christenen in de moderne cultuur. Vanuit het boek Openbaring laat hij in een slothoofdstuk zien dat de anti-goddelijke cultuurmacht uiteindelijk te gronde zal gaan. Al gaat het hier om een exegetische studie, toch miste ik aan het slot enigszins het perspectief op de hedendaagse cultuur, bijvoorbeeld via een introductie van het door prof. Schuurman geïntroduceerde begrip 'Babelcultuur'. In elk geval is duidelijk dat Groenbergs boek zijn weerslag zal hebben op elke christelijke cultuurbeschouwing. Of de kleurstelling van de omslag, die de gekozen titel uitbeeldt (felrode letters op een effen grijze ondergrond), ook in dat opzicht sfeerbepalend bedoelt te zijn, blijft voorlopig een open vraag.

P.H.R. van Houwelingen

N.a.v. P. Groenenberg, *Haar naam is Babylon. Over de 'hoer' in Openbaring 17*. Uitgeverij Oosterhaan, Goes. Omvang 168 pagina's (gebonden), prijs f 26,50.

Zij die zich wilde storten in het volle leven ('het leven' wordt het in onze grote steden genoemd) is bezig zich tot de dood te vernederen. En heeft er verre reizen voor over! De profeet prikt door dat louche bedrijf heen. Want de HERE heeft hem geopenbaard dat diep in het hart van de vrouw de *angst* schuilt: 'Voor wie waart gij beducht en bevreesd, dat gij trouweloos wordt en aan Mij niet gedacht hebt, zonder u daarvan iets aan te trekken?' De Aanklager en Rechter spreekt niet maar *zakelijk*-objectief, maar toont zich hoogst persoonlijk gekrenkt; gepasseerd. Met reden. Door de zonde tegen het eerste der tien geboden: Gij zult geen andere goden hebben naast Mij, d.w.z. met voorbijgaan van Mij?

3. Jesaja 57 : 13b:

Bemoediging maar voor wie?

'Doch wie bij Mij schuilt, zal het land beërven en mijn heilige berg bezitten.'

Dat is de belofte waar de tekst mee eindigt. Bemoedigend. Ja, maar schiftend en scheidend tegelijkertijd. Hoofdstuk 57 is het vervolg op 56. Dezelfde motieven keren terug. Dezelfde eisen. Of liever: eis. Als in een goed gecomponeerd muziekstuk blijf je het thema horen, van de heilige berg, de beloofde erfenis, de weergevonden rust die de HERE daar aan de zijnen wil bereiden. Wat is op de keper beschouwd de zonde tegen het eerste gebod? Gierigheid? Wellust? Gemakzucht? Die trekken lopen er doorheen. Maar in de grond der zaak is het een gemis aan geloof, aan vertrouwen, onrust. Lees antwoord 94 en 95 van de H. Catechismus er maar op na. Het is het geloof in de HERE dat rust verschaft; rust in het vertrouwen op de *Here Jezus Christus*, die hier zijn aanwezigheid, zijn komst zo duidelijk voelbaar maakt.

H.M. Ohrmann

¹ Zie H. Bavinck, *Geref Dogmatiek*, I (vierde druk), 387; A.G. Honig, *Handboek v.d. Geref Dogmatiek*, 110; J. Veenhof, *Revelatie en Inspiratie*, 173v.

² Vgl. J. van Raalte, *Wat was de Gereformeerde Kerk in Nederland?*, 156v.; F.L. Bos, *Kruisdominees*, 195v. Merkwaardig is voorzeker dat bewuste ds. R. Veldman als een 'evangelische dominee' wordt gekenschetst. Hij liet de eis van het verbond horen.

³ Abraham Hellenbroek (1658-1731) schreef een lijvige commentaar in vier delen onder de titel: *De evangelische Jesaja*.

⁴ J. Ridderbos, *Het Godswoord der Profeten*, Deel 2, Jesaja, 442.

⁵ J. Ridderbos, *Jesaja in: Korte Verklaring*, 194.

⁶ J. Ridderbos, *Korte Verklaring*, 197.

⁷ Vgl. W.A.M. Beuken, *Jesaja*, deel IIIA (P.O.T.), 45v., 77v.

⁸ In 1990 verscheen een studie van de Duitser Klaus Koenen onder de titel *Ethik und Eschatologie im Tritojesajabuch*. In die beide woorden is inderdaad de hoofdinhoud gegrepen!

⁹ Vgl. J.P. Lettinga, 'Notities bij de Hebreeuwse tekst van de Tien Geboden', in: J. Douma, *De Tien Geboden I*, 157/8.

ALLEEN IS MAAR ALLEEN?

Twee zijn beter dan één, omdat zij een goede beloning hebben bij hun zwoegen.

Prediker 4 : 9

Een levensecht beeld. U kent hem wel (of haar). De alleenstaande. En zeg nou niet te gauw: 'Dé alleenstaande bestaat niet'. Dat is helemaal waar. Er zijn alleen in Nederland al tienduizenden alleenstaanden. **Elk** van hen is een uniek persoon. Ieder leeft in andere omstandigheden.

Toch: een levensecht beeld van Prediker over de alleenstaande.

Geef vs. 8 eens weer met beelden van onze tijd. Overdag aan het werk. Op kantoor of in de fabriek of waar dan ook. Een drukke baan die alle aandacht opeist. Een goed-betaalde baan. 's Avonds komt **hij/zij** thuis in een leeg huis. Dan moet er eerst eten op tafel komen. En elke dag is er wel iets in huis te doen. Voor je aan het uitrusten toe bent, is het een paar uur later.

Is het niet logisch, dat de alleenstaande zich soms afvraagt: waar doe ik het allemaal voor? Voor wie beul ik me zo af? Het is zinloos. Ik heb geen man of vrouw, geen kinderen; ook geen broers of zussen. (Dit laatste geldt natuurlijk niet voor alle alleenstaanden. Maar Prediker noemt dit er wel bij.) Iemand die getrouwd is, kan nog zeggen: Ik doe het voor mijn man of vrouw en voor mijn kinderen. Maar de alleenstaande?

Je kunt een goede baan hebben. Je kunt het in financieel opzicht prima hebben. Tijd en geld hebben voor (dure) vakanties. Maar wat heb je er uiteindelijk aan?

Dat brengt Prediker tot de conclusie in vs. 9. Twee zijn beter dan één. Je kunt beter met zijn tweeën zijn dan alleen. Want als je met zijn tweeën bent, weet je meer. Als je samen iets doet, levert het meer op. Je kunt elkaar **hel**pen. Een goede samenwerking van mensen levert meer op dan dat je alles in je eentje moet klaren.

Is dit een sombere conclusie? Zet Prediker de alleenstaanden in het hoekje van zielepieten? Hoe treurig toch alles? Nee, we moeten niet te negatief doen over Prediker. Hij leert de mens gelovige nuchterheid. Een mens alleen is maar alleen. Een alleenstaande heeft vaak meer te dragen dan een ander. Dagelijkse arbeid, huishouding, **kerke**werk en hobby's. Het kan een behoorlijke last zijn voor één stel schouders.

De bijbel houdt ons de realiteit voor. Twee is beter dan

één. Want als je met zijn tweeën bent, heb je iets aan elkaar. Dan kun je elkaar helpen, als je tegen moeilijkheden **aanloopt**.

De 'oplossing' die Prediker biedt, moet niet te vlug in de richting van het huwelijk geduwd worden. 'Een drieluig snoer wordt niet spoedig verbroken' is te vaak uitsluitend toegepast op een huwelijk in de Here. Prediker spreekt heel algemeen.

De voorbeelden in vs. 10-12 betreffen alle mensen. Reizigers onderweg kunnen vallen. Dan kunnen ze elkaar overeind helpen. Als je onderweg in de openlucht moet overnachten, kun je elkaar warmhouden. Twee of drie personen kunnen beter een overvaller van zich afhouden dan een persoon alleen.

In de onderlinge verhouding van mensen is veel kapotgemaakt door de zonde. Verwijdering tussen mensen. Vervreemding. Wantrouwen. Angst. Haat. De duivel geniet daarvan. Mensen helemaal alleen, aan zichzelf overgelaten. Eenzaamen zielig.

Door Gods genade is er herstel mogelijk. Hij is er altijd en overal. De alleenstaande is uiteindelijk niet alleen. En er zijn broeders en zusters in het geloof. De liefde van God bracht mensen samen. In zijn kerk. Daar hoeft niet één alleenstaande te vereenzamen.

Een les voor alleenstaanden én getrouwden. Denk om elkaar. Zie op elkaar toe. Geef elkaar steun. En aanvaardt **elkaars** hulp. Dat levert geweldig veel op.

J. Schoemaker

EEN GASTVRIJE GEMEENTE

Het onderwerp 'gastvrijheid' heeft onder ons beslist de aandacht.

Kerkelijk is het aan de orde in het kader van het evangelisatiewerk. Staan Gereformeerde Kerken open voor belangstellenden van buiten? Is de kerkdienst vriendelijk en duidelijk genoeg voor vreemden? Sinds een paar kerken begonnen met welkomstfolders voor gasten in de kerkdienst, zijn er heel wat gevolgd. Er staan broeders en zusters bij de kerkdeuren. Hier en daar hoor je een woord van welkom bij de mededelingen van de kerkeraad. Maatschappelijk is 'gastvrijheid' ter sprake gebracht bij het bepalen van onze houding tegenover allochtone Nederlanders en buitenlanders. Later kwamen vluchtelingen en asielzoekers in het vizier. Dit alles ging de kerken niet voorbij. Een predikant voor etnische minderheden in het Rijnmondgebied, werkgroepen die asielzoekers begeleiden, soms een Engelse liturgie of preeksamenvatting zijn het resultaat.

Een persoonlijke toepassing ligt wat moeilijker. Ruimte maken in je woning, aan je tafel. Zelf opschuiven om plaats te maken voor een onbekende. De Driehoek is wel eens op zoek naar gastgezinnen voor kinderen van gelovige ouders die tijdelijk niet meer thuis kunnen wonen. Maar de gedachte dat het een eer is, 't een vreemdeling ook voor langere tijd naar de zin te maken lijkt in de Nederlandse cultuur vervaagd. Naar binnen gerichte knusheid? Individualisme? Vrees voor misbruik? Gebrek aan betrokkenheid?

In andere culturen ligt dat vaak anders. Wie wel eens op bezoek is geweest bij geëmigreerde familie weet wat ik bedoel. Of in het Midden-Oosten. Of bij zigeuners. Of zelfs ook bij onze ooster- en zuiderburen. Wij nuchtere en praktische Nederlanders worden in verlegenheid gebracht door de overvloedige zorg aan ons besteed. Zijn we bang dat we de voorraden van onze gastheren en -vrouwen uitputten? Aan de andere kant glimlacht heel de wereld – te beginnen in België en in het Rijnland – om onze gewoonte dat we nadat onze gast een koekje genomen heeft de trommel weer dichtdoen en wegzetten.

Vorstelijk ontvangen

In de *Bijbelse Encyclopedie* (uitg. Kok Kampen; red. W.H. Gispen, B.J. Oosterhoff e.a.) vinden we onder het trefwoord 'gast' een beschrijving van de gastvrijheid zoals die werd beoefend in Israël en de volken eromheen. Ik laat de meeste verwijzingen naar bijbelteksten weg en kort een enkele keer wat in.

'De gasten werden in huis, waarin dikwijls een speciale gastenkamer was, door de slaven ontvangen. Hun hand werd door de gastheer gekust, hun voeten werden gewassen en hun hoofd werd gezalfd. De ereplaats aan tafel was voor hen bestemd, en gewoonlijk werden hun beste stukken en meer porties voorgezet. Men besprengde hen met rozenwater of ander welriekend vocht, of bewierookte hen met aloëhout. Soms bleef de gastheer voor zijn gast staan, terwijl zij aten, om te zien wat zij behoefden. Bij het samenzijn had men op verschillende vormen te letten (zie b.v. het gesprek tussen Abraham en Efron, Gen. 23). De wellevendheid verbood, dat iemand iets zei, wat een ander kwetste, of dat deze of gene dwaas lachte, en eiste, dat men zich kalm en gepast uitsprak. De jongeren zwegen als de ouderen aan het woord waren en bij het binnentreden der laatsten stonden de eersten eerbiedig op. een verzoek werd vaak ingeleid door de woorden: heb ik genade gevonden in uw ogen? en de dank uitte zich in vaak uitvoerige zegenbeden (b.v. 1 Sam. 25:28-29)'.

Een eigen plek

Met recht een vorstelijke ontvangst. Dat is deels een cultureel gegeven. Zo waren en zijn oosterlingen. We hoeven dat niet te idealiseren. Lang niet iedereen hield zich aan de code. Er werd ook misbruik van gemaakt. Denk aan bepaalde ervaringen van Job en zijn hemelse gasten in Sodom en van de reizende Leviet en zijn vrouw volgens Richteren.

Maar het is niet enkel 'cultuur', iets wat iedereen deed of volgens algemene opvatting behoorde te doen. De Israëlieten waren kinderen van Abraham, Isaak en Jacob, mensen zonder vaste woon- of verblijfplaats. Op bevel van God was Abraham weggetrokken uit de kring van zijn familie en was uiteindelijk terechtgekomen in het land Kanaän. Daar heeft hij rondgetrokken met de belofte dat God dit land eens aan zijn nakomelingen zou geven. Ondertussen was hij niet meer dan een voortdurend 'met de ondergang bedreigde Arameeër'.

Voordat God de belofte aan de vaders inlost voor de kinderen, hebben ook die kinderen gedurende een aantal generaties als vreemdelingen en later als slaven ('dienst-knechten') in het land Egypte gewoond. Tegen deze ach-

tergrond was het geschenk van het land een grote genade. Het hebben van een eigen plek, met huis, akker en wijngaard was voor een Israëliet geen vanzelfsprekendheid. Dat mocht het ook niet worden. Dit godsgeschenk moest bij het begin van elk oogstseizoen gevierd worden **mèt** de vreemdeling die in het midden van Israël woonde (Deut. 26:1-11).

De aarde is van de Here. En je plek op aarde **krijg** je van de Here. Zo is het van den beginne geweest. Kinderen van Abraham weten dat.

Gastvrije gemeente?

In dit verband wil ik terugkomen op de correspondentie naar aanleiding van wat ik schreef over 'Een kleine gemeente' (zie 'Nogmaals: een kleine gemeente' in het vorige nummer). De meeste brieven waren afkomstig van echte mobiele gereformeerden met soms meer dan één verhuizing achter de rug. Vrijwel zonder uitzondering spreken ze over de gastvrijheid die ze al dan niet hebben ondervonden van de gemeenten waar ze terecht kwamen. Ik denk dat de manier waarop we mensen die binnen de grenzen van onze kerkelijke gemeente komen wonen, opvangen alles te maken heeft met 'gastvrijheid'. Gaat dat altijd goed? Hier komen een paar antwoorden.

'In een kleine kerk ben je welkom, omdat men heel graag groter wil worden. In een grote kerk kunnen ze je missen als kiespijn, want de gemeente is al zo groot'.

'We kwamen in een gemeente van ongeveer 500 leden terecht. Daar zijn we er nooit tussengekomen. Teveel autochtonen'.

'De overgrote meerderheid van de autochtone kerkleden ziet binnenkomers niet eens'.

'Aansluiting werd bemoeilijkt doordat zich allerlei **kringetjes** hadden gevormd van mensen die goed met elkaar kunnen opschieten en vaak ook een gelijke mening hebben over allerlei zaken. De mensen die al in zo'n **kringetje** zitten hebben geen behoefte aan anderen'.

'Zeer warm ontvangen'.

'Het aantal gemeenteleden is nog nooit zo groot geweest als op dit moment. En ik denk dat deze groei mede mogelijk was **doordat** we een kleine gemeenschap zijn. Er is namelijk ook groei 'van buiten af', broeders en zusters en kinderen die zich heel bewust welkom wisten, bij de Here en bij de gemeente. Ieder persoonlijk kan ervaren dat **hij/zij** welkom is, alleengaand of als gezin. Er kan echt aandacht aan ieder besteed worden. De kans dat iemand tussen wal en schip valt is in een kleine gemeente heel klein.'

Vreemdelingen

Een paar keer worden 'autochtonen' genoemd. Dat woord kennen we **sinds** er heel wat 'allochtonen' naar Nederland zijn gekomen. Autochtone Nederlanders zijn degenen die hier geboren en getogen zijn. Er zijn ook Nederlanders die in Indonesië, in Suriname, op Curaçao geboren zijn. Zij worden allochtonen genoemd, letterlijk mensen die ergens anders geboren zijn. Hetzelfde geldt

van immigranten uit Turkije en Marokko enzovoorts.

In de citaten worden met 'autochtonen' bedoeld de kerkleden die vanouds bij een bepaalde gemeente horen. Zelf komen de briefschrijvers ergens anders vandaan, als vreemdelingen, allochtonen. Alleen al doordat ze in een bepaalde gemeente komen wonen, doen ze een beroep op de gastvrijheid van de mensen die al bij die gemeente horen.

Dit komt regelmatig voor. Ook de bevolking van onze kerken is minder gebonden aan de plaats van geboorte dan vroeger. Soms is dat een gevolg van scholing; er is geen passend werk in de buurt, wel verderop. Soms is de behoefte aan gereformeerd onderwijs er de oorzaak van; er is geen goede school in de buurt. Hoe het zij: er wordt heel wat verhuisd. Door oud en jong.

Mijn indruk is, dat we onderschatten (of weer snel vergeten als het onszelf overkomen is) hoe ingrijpend een verhuizing naar een andere plaats is. Een jong stel verhuist uit de buurt van hun ouders en vrienden om zich ergens wildvreemd te vestigen. We doen er niet dramatisch over. Het is min of meer eigen keus. Er zijn snelwegen, er is telefoon. Je kunt een weekend terug. Je nodigt je familie een weekend uit. Enzovoorts. Maar toch! Ineens moet je de verjaardag van je moeder per telefoon afwikkelen. Of je kunt haar pas een week later vereren met een **verjaardags**bezoek. Je kinderen groeien op zonder neefjes en nichtjes. Je **krijgt** de kans niet de vrouw van je broer of de man van je zus goed te leren kennen. Je bent het land niet uit, maar je bent toch uit de **kring** van je familie vertrokken. Je komt terecht op een plaats waar je de weg niet weet en de mensen en de gewoonten niet kent. De eerste zondag in de kerk kijk je om je heen. Het evangelie is vertrouwd, maar de mensen zijn vreemd. Dus dit zijn nu mijn broeders en zusters...

Je komt er achter dat die broeders en zusters vaak wel hun ooms en tantes, en hun vrienden in de buurt hebben wonen en dat de mensen die opa en oma zouden kunnen zijn **druk** bezig zijn met hun kleinkinderen en zich eigenlijk niet bekommeren om jouw kinderen. Zelf heb je bijna elke avond vrij, want je kent nog niemand. Maar de anderen zijn menige avond bezet met allerlei verplichtingen, van verjaardagen tot verenigingen.

Opschuiven

Natuurlijk is niet iedere gemeente hetzelfde.

Er zijn kerken die worden bevolkt met mensen uit het dorp. Familiebanden bepalen daar de samenhang. Dat geeft vaak sociale verplichtingen die zich uitstrekken tot buiten de kerkelijke gemeente.

Er zijn kerken die grotendeels bestaan uit 'import', maar die in de loop der jaren toch een centrumgroep van ongeveer even oude mensen hebben gekregen. Daar zijn vriendschappen heel belangrijk. Gedeelte kerkelijke ervaringen. En na dertig jaar: toch weer familie, want de kinderen trouwen met elkaar.

Er zijn ook kerken die de resten van een familie-samenhang vertonen. Ze zijn langzamerhand van karakter aan

het veranderen. Er trekken autochtonen weg. Er komen allochtonen bij. De generatie van de 'stichters' verdwijnt. De ouderen zijn geen familie van de jongeren.

Er zijn ook kerken die als geheel snel van inwoners wisselen. Alle contacten zijn vluchtig. Veel alleengaanden. Weinig gezinnen. Weinig blijvers.

Er zijn 'kolonistenkerken'. Kerken die razendsnel opschieten in de nieuwbouwcentra, in groeikernen. Daar is iedereen nieuwkomer. Maar samen aan de wieg van een gemeente staan geeft je iets wat de mensen die vijf jaar later komen, niet hebben.

'Gastvrijheid' gaat er van uit, dat je al ergens terecht kunt. Er staat een huis, in dat huis wonen mensen, die mensen staan in bepaalde verhoudingen tot elkaar. Binnen zulke verhoudingen wordt ruimte gemaakt voor een nieuwkomer. Hij krijgt een plaats aangewezen. Een kamer, een bed. Iemand laat hem zien waar hij de nodige dingen kan vinden, maakt hem vertrouwt met de nabije omgeving.

Toegepast op het woonhuis van de Geest betekent dit, dat kerken waar een hechte familiestructuur doorloopt, de roeping hebben zich toe te leggen op gastvrijheid, op te schuiven en plaats te maken. Iemand die opgenomen wordt in de gemeente, moet worden opgenomen in de kring, worden 'geadopteerd'. En dat blijkt op de **hoogte**- en dieptepunten van het leven, het betrekken van een huis, verjaardagen, geboorten, ziekte en het overlijden van geliefden.

Datzelfde geldt voor kerken waar de leden in de loop van de jaren zeer met elkaar vertrouwd zijn geraakt. Als er dan iemand van buiten bij komt, moet er genoeg speling in de hechte gelederen zijn voor de nieuwkomer.

Maar het geldt net zo goed van een gemeente die nog maar vijf jaar bestaat. Wie daar nieuw binnenkomt is vreemd en moet ook vertrouwd worden gemaakt.

Wat volgt er op het kennismakingsbezoek van de dominee en de wijkouderling of dito diaken? Alleen de boekhouder met het formulier voor de toezegging van de vaste vrijwillige bijdrage? Op dit punt is het van belang, dat de bijbel het initiatief niet legt bij de 'vreemdeling', maar bij de huisbewoner. De vreemdeling die op een deur klopt, levert zich aan het huis uit. De deur moet voor hem opengegaan worden.

Vooraf alleenstaanden, jonge echtparen, ouderen kunnen baat hebben bij opzettelijke (wat nog wat anders is dan al te nadrukkelijke) actie. Nodig een gezin uit een bepaalde nieuwkomer vertrouwd te maken in de gemeente. Zoals wij graag behandeld worden, of zouden willen dat onze moeder, onze broer, ons kind behandeld zou worden, laten we zo anderen, de moeder, de broer en het kind van anderen, behandelen.

Beschermelingen

Mij trof in dit opzicht de formulering van de zuster die schreef dat er broeders en zusters en kinderen bij de gemeente waren gekomen 'die zich heel bewust welkom wisten, bij **de Here en bij de gemeente**'. De Here laat geloven niet alleen. Hij heeft voor al zijn beschermelingen

plaats gemaakt in een gemeenschap. De ontvangst die we binnenkomende broeders en zusters bereiden dient een vorstelijke te zijn. Het evangelie weet van de Here die als gastheer zijn beschermelingen overvloedig opschept en inschenkt en erop let dat ze niets te kort komen (Psalm 23:5-6). En dat is ook precies wat van de gemeente als gastvrouw wordt verwacht: *make yourself comfortable*. Zit u naar uw zin? Heb ik genade gevonden in uw ogen?

Dat dit niet vanzelf gaat, weten we ook van de uitdrukkelijke opdrachten en aanbevelingen uit het Nieuwe Testament. We begrijpen dat. Want toen het nieuwe verbond aanbrak werden er nieuwe verhoudingen geschapen. De samenhang van een volk, van de familie, en van de stand of de beroepsgroep werd doorbroken en overvleugeld door een **sterkere** eenheid, die van het geloof. Er kwam een nieuw volk, door de Heilige Geest met het evangelie van Jezus Christus in het leven geroepen uit zeer verschillende families, volken, standen, rassen en culturen. Wie erbij kwam, werd daardoor zelf in meer of mindere mate vreemdeling temidden van eigen volk en familie, in eigen dorp en stad. Maar daarom was dat nieuwe volk niet minder gastvrij! Het werd gewezen op zijn verantwoordelijkheid voor nieuwkomers. Maar ook voor reizigers en trekkers van elders. Voorgangers, evangelisten, broeders en zusters met vaak geen ander attest dan hun eigen geloofsbelijdenis.

Thuis

Uit de correspondentie bleek dat de gastvrijheid waar het nu over gaat, vaak te wensen overlaat. Diverse kerken hebben geen genade kunnen vinden in de ogen van de reizigers en trekkers van deze tijd. Van politieagenten en onderwijzers, van arbeiders en studenten, van zieken en gepensioneerden. Ze kwamen er niet tussen. Men schoof niet op.

Dat betreft grote en kleine kerken. Kerken met veel 'autochtonen' en kerken met veel mensen van buiten die in de loop van korte of lange tijd hecht waren samengegroeid.

De zuster die schreef dat in een kleine gemeente iemand niet tussen wal en schip kan raken, is te optimistisch. Het gaat niet vanzelf. In grote kerken niet, en evenmin in kleine kerken.

Uit de brieven die ik kreeg wordt wel duidelijk, dat de ontvangst van nieuwkomers in kleinere gemeenten vaker goed verloopt. Maar dat is geen wet van Meden en Perzen. Evenmin is het regel dat een grote gemeente nieuwkomers aan hun lot overlaat.

De christelijke gastvrijheid bloeit daar waar men zelf beseft als met de eeuwige dood bedreigde zondaar bij de Here een geweldige ontvangst te genieten in zijn huis. De vijanden hebben het nakijken. Dat is elke zondag uitbundige dank waard. En als dat een hartezaak is, wensen we deze ervaring te delen met ieder die de Here een plaats heeft bereid door het bloed van zijn Zoon. Je bent welkom bij ons zoals je welkom bent bij God op gezag van zijn Zoon.

Of is ons plekje aan de avondmaalstafel, in de gemeente van Christus, een vanzelfsprekendheid geworden?

In de kerk zijn alleen maar allochtonen. Daar worden we door de Geest voor de tweede keer geboren en door het Woord opnieuw getogen. *God heeft ons allemaal ergens anders vandaan gehaald. In zijn koninkrijk zijn we allemaal import. En toch eigen. Eigen aan Christus en zo thuis bij God.*

Gastvrijheid is een kwestie van bewust en zonder morren jezelf in dienst stellen van je nieuwe Vader, en van de gemeente als royale gastvrouw.

R. ter Beek

**** Koning Boudewijn (1)**

Zondagmorgen 1 augustus jl. om acht uur hoorde ik voor de nieuwsdienst dat koning Boudewijn van België op de leeftijd van 62 jaar in Spanje was overleden. Dat doet je wat. Zo onverwacht en op nog betrekkelijk jonge leeftijd. Maar verder? België telt als land bij ons niet zo erg mee, al heeft Brussel wel een centrale functie in de internationale politiek. En koning Boudewijn trad niet veel naar voren en had volgens het besef van velen niet zoveel te betekenen. Wel zijn we onder de indruk gekomen van zijn dapper en principieel verzet tegen de wet inzake de legalisering van abortus provocatus, waaronder hij weigerde zijn handtekening te zetten. In de zondagse eredienst heb ik in het publieke gebed de Here voor deze schriftuurlijke standpuntbepaling openlijk gedankt. Maar verder hebben we weinig notie van de grote betekenis van koning Boudewijn voor zijn land en volk. Hij leefde voor ons besef wat teruggetrokken.

Maar toen kwam de grote verrassing. Honderdduizenden Belgen kwamen aan de koning de laatste eer bewijzen. De toeloop was zo groot, dat er zelfs speciale maatregelen moesten worden getroffen. En onder deze Belgen waren er ook velen die allochtonen worden genoemd. Ja, aan de dag van zijn begrafenis – zaterdag 7 augustus – ging vooraf dat velen zelfs de nacht buiten doorbrachten om zijn uitvaart bij te wonen. Blijkbaar nam hij een zeer grote plaats in het hart van zijn onderdanen in.

En dat niet alleen. Op de dag van de begrafenis van koning Boudewijn waren de 'groten van deze aarde' aanwezig. Niet alleen onze eigen vorstin en de kroonprins, maar onder meer ook de keizer van Japan en koningin Elizabeth van Engeland, die – naar verluidt – nog nooit eerder haar land voor een begrafenis van een vorst of landsbestuurder had verlaten. Het was dan ook een vorstelijke begrafenis, indrukwekkend wegens de vorstelijke personen en hoogwaardigheidsbekleders uit de hele wereld. Toch maakte dit op ons niet de grootste indruk. Dat deed wel de kerkelijke plechtigheid die plaatsvond.

**** Koning Boudewijn (2)**

Het was koningin Fabiola, die de liturgie voor de kerkelijke samenkomst persoonlijk had ontworpen. En die maakte op ons de grootste indruk. Niet alleen omdat er zoveel teksten en liederen van Johann Sebastian Bach ten gehore werden gebracht – uit zijn Cantates en uit de Johannes- en Matteus-Passion (door een der reporters de christelijke protestant genoemd). Maar vooral ook omdat er treffende schriftgedeelten door leden van de koninklijke

familie werden gelezen. Daarvan ging een getuigenis uit die miljoenen mensen heeft bereikt. Uit het boek Koningen over het wijze hart dat koning Salomo van God ontving, uit het boek van de Psalmen Psalm 139, uit het opstandingsevangelie naar de beschrijving van Lukas. De koningin zelf ging dan ook in het wit gekleed en het was haar uitdrukkelijke wens dat de begrafenis van haar koninklijke echtgenoot in het teken van de hoop zou staan. De hoop op het toekomstige leven.

Als we bedenken dat in deze dienst hoogwaardigheidsbekleders uit de hele wereld aanwezig waren, ook uit de mohammedaanse, de boeddhistische en de atheïstische wereld, dan verblijden we ons erover dat hier het evangelie open ging. Nee, we vergeten niet dat alles letterlijk en figuurlijk werd gekleurd door veel roomse 'pompa'. Ook de fijnzinnig gestileerde toespraak van de kardinaal kende uiteraard roomse invloeden, zoals ook de eucharistieviering die plaatsvond.

Maar in plaats van de crucifix had koningin Fabiola gekozen voor een ontstoken grote paaskaars. Ik herinner me nog uit mijn eerste gemeente, dat ik eens heb voorgesteld niet met Kerst, maar met Pasen kaarsen te ontsteken. Christus is immers als het Licht der wereld opgestaan!

En dat de Naam van de Drie-enige God in de liturgie werd uitgesproken en aangeroepen is toch van eminent belang. Tientallen jaren geleden heb ik eens naar aanleiding van een radiokerkdienst een correspondentie gevoerd met een moeder-overste uit een klooster in Limburg. Zij zelf nam daartoe het initiatief, omdat ze gehoord had dat ik het evangelie van Jezus Christus aanvaardde, wat bij haar kapelaan niet meer het geval was. Hoe weldadig doet het dan aan dat Gods Woord gelezen en uitgedragen wordt op een vorstelijke begrafenis, waarvan miljoenen getuige zijn geweest.

**** Koning Boudewijn (3)**

Wanneer we het huidige protestantisme in Nederland tegenover dit indrukwekkende gebeuren stellen, dan is er wel reden tot schaamte. Dr. H. Berkhof bestrijdt de drie-eenheid van God, dr. H.M. Kuitert laat van Gods Woord niets meer heel en dan zwijg ik nog over dr. H. Wiersinga. Zeker, gelukkig zijn er nog honderdduizenden die Christus navolgen, als Hij van Gods Woord zegt: Uw Woord is de waarheid. Maar het officiële protestantse christendom, de theologen die de 'bon ton' vertolken, geloven er niets meer van dat Gods Woord betrouwbaar is en als gids van en voor het leven door de Heilige Geest geschonken is.

We ontkennen niet dat in het rooms-katholicisme veel verkeerde traditie heerst en een Paus-cultus die hun stempel zetten ook op hooggeplaatste aanhangers daarvan. Maar tegelijk verblijden we ons erover dat – naast moderne schriftkritische roomse theologen – er daar toch nog miljoenen zijn die het lijden en sterven van Christus en zijn opstanding aanvaarden als grondslag van de levende hoop, die Hij aan mensen schenkt. Dat een Belgische vorstin dit tot inzet heeft gemaakt bij de begrafenis van haar koninklijke gemaal, stemt ons dankbaar. En dat de Christusbelijder Bach met zijn geniaal muzikaal vermogen daaraan mocht bijdragen, stemt niet alleen muziek liefhebbers dankbaar – onder hen zijn helaas ook atheïsten als Maarten 't Hart – maar vooral alle christenen die hun diepste gevoelens en hun hoogste geloofsblijdschap door hem op weergaloze wijze horen vertolken. Tot op vandaag. Tot op de begrafenis van Boudewijn, koning der Belgen.

W.G. de Vries

GERARD VERSTEGE MAAKT ONS WEGWIJS IN DE REFORMATIE

Inleiding

De amateur-kerkhistoricus, br. T.D. Bouma te Voorthuizen, heeft ons onlangs een tweetal verrassingen bezorgd. Eerst met de uitgave van een beknopte biografie over de 16e-eeuwse dominee Gerard Verstege en daarbij gaf hij tegelijk een teksteditie uit van het niet zo bekende werk *Ein kurtzer Wegweiser* van deze gereformeerde predikant.

De schrijver heeft een echte *speurneus*: hij wist in Duitsland een oud document in handen te krijgen dat de tekst bevatte van een 16e-eeuws boek, bestaande uit 128 bladzijden, in een niet zo best leesbaar geheel. De schrijver ervan was niet bekend, de uitgave had in 1564 namelijk anoniem plaatsgevonden. Dat het van een gereformeerd (misschien calvinistisch of zwingliaans gezind) predikant kon zijn, was zeer aannemelijk, alleen al gelet op de bestrijding van allerlei doperse groeperingen. Het spoor leek al spoedig Jan Gerritsz. Verstege (van Garderen), alias Joannes Anastasius Veluanus, die bekend staat als auteur van *Der Leken Wechwyser* (1557) als mogelijke auteur aan te wijzen. Zie over hem de dissertatie van G. Morsink, *Joannes Anastasius Veluanus, Jan Gerritsz. Verstege – Levensloop en ontwikkelingsgang* (Kampen 1986).

Maar door toch nog andere opties open te houden heeft Bouma tenslotte met vrij grote zekerheid kunnen aangeven dat – ondanks erg veel overeenkomsten met werken van de laatstgenoemde Verstege – de auteur toch een andere met dezelfde familienaam moest zijn, de nogal in het vergeetboek geraakte Gerard Verstege. Een jongere neef van Joannes.

Wat doe je in zo'n geval als onderzoeksman? Je probeert al de gangen na te gaan van deze Gerard Verstege en je komt tot de ontdekking dat er – ondanks een aantal hinderlijke hiaten – toch een redelijk volledige biografische schets van de man te geven is.

Daarbij komt de wens toch ook naar voren de teruggevonden tekst opnieuw in de publiciteit te brengen. Dat zo'n nieuwe editie niet alleen maar leuk is omdat je het werk eigenlijk herontdekt hebt, maar dat er ontzettend veel van te leren is in kerk- en dogmenhistorisch opzicht staat ook vast. Daarom willen we er ook wat uitvoeriger bij stilstaan.

Gerard Verstege's plaats in de kerkgeschiedenis

Het is een nogal taaie gedachte – al daterend van iemand als Hugo de Groot – die we soms nog wel eens tegenkomen, dat we in ons vaderland in de jaren omstreeks

1550/1600 nog maar weinig merken van het calvinisme. Er zou meer sprake zijn van erasmianisme en aanverwante richtingen die de weg naar het latere remonstrantisme hebben geopend. Maar dat beeld wordt de laatste jaren behoorlijk gecorrigeerd en daarin speelt Gerard Verstege ook een rol. Uit het door Bouma gepubliceerde boek van Verstege uit 1564 kan duidelijk blijken dat hij behoort tot de calvinistisch-zwingliaanse richting in Noordwest-Europa. Hij keert zich – geheel in de lijn van Zwingli en Calvijn – fel tegen alles wat met wederdoperij te maken heeft. Hij kent de werken van dwaalgeesten als Schwenckfeld en Franck en weet van hun kerkontbindende opvattingen. Inzake het avondmaal staat hij tegenover Rome en de Lutheranen en weet zich één met Zwingli en Calvijn.

Opleiding

Wanneer we ons afvragen waar dan toch deze Verstege zijn opleiding heeft genoten, dan kunnen we met zekerheid stellen dat hij niet aan de voeten van Calvijn heeft gezeten. Lag Genève net buiten zijn bereik, niet de reformatie-ideeën die daar leefden. Verstege kreeg zijn opleiding eerst in Deventer, dichtbij zijn Veluwe geboorteplaats Stroe (parochie Garderen). Daarna (1553) is hij – net als zijn neef eerder – aan de universiteit in het Duitse Rostock (aan de Oostzee) gaan studeren. Was daar sprake van zoiets als Calvinisme? Nee, maar wel was daar de invloed van niemand minder dan Melanchthon nogal toegevoegd. In 1557 vertrekt student Gerard dan naar de Palts, waar zijn neef Joannes Anastasius Veluanus hem met de spannende kerkelijke situatie laat kennismaken. Al gauw is hij daarna op weg naar het Lutherse centrum Worms, waar hij hoort van ernstige verdeeldheid tussen de reformatorisch gezinden. De felle Lutheraan Matthias Hacias Illyricus durft het aan om Calvijn, Zwingli en Oecolampadius als 'sacramentsschenders' te schelden, omdat dezen loochenen 'dat degenen die het brood ontvangen, het lichaam van Christus waarlijk en wezenlijk gegeten wordt'. Melanchthon wil daar echter niets van weten.

Bouma neemt vervolgens aan dat Gerard Verstege in Frankfort kennis gemaakt kan hebben met de predikanten Petrus Datheen en Gaspar van der Heyden, voorgangers van Nederlandse vluchtelingenkerken in dat deel van Duitsland. Maar bewijzen daarvoor ontbreken.

Predikant in overheidsdienst

In 1559 is Verstege terug in de Palts. Hier volgt nog een

korte studieperiode aan de Heidelbergse universiteit, door Bouma 'een soort nascholingscursus' genoemd. Dat gebeurt in een tijd waarin de voluit reformatorisch-gezinde keurvorst Frederik III nog maar kort tevoren aan de macht was gekomen. Binnen enkele jaren krijgt de reformatie uit Heidelberg een leerboek dat de eeuwen zal verduren: de Catechismus, opgesteld door de jonge theologen Ursinus en Olevianus.

In 1560 wordt Verstege door burggraaf Valentijn von Erbach benoemd tot predikant te Armsheim (in het district Alzey, welke naam genoemd wordt in het door Verstege anoniem uitgegeven werk). Het is nog gebruikelijk dat de overheid kerkelijke benoemingen doet. De jonge predikant trouwt daar met Phoebe, de dochter van de superintendent Jung. Hier in Armsheim doet het kerkelijk leven, ook de eredienst, nogal rooms aan. Allerlei 'uiterlijke' gebruiken werden nog in ere gehouden. Daar maakt Verstege geleidelijk een einde aan. Onder meer wordt de kerkzang nu in de volkstaal gezongen.

Later wordt Verstege benoemd tot predikant in Alzey. Daar schrijft hij *Ein kurtzer Wegweiser*. Het is gedateerd, 16 januari 1564. Waarom ijvert deze nog jonge predikant zo om dit werk uit te geven? Bouma zegt er dit van: 'De vele, lasterlijke geruchten over de avondmaalsgebruiken in de Palts, zullen de oorzaak geweest zijn' (pag. 45).

Ein kurtzer Wegweiser

Voor wie was dit werk bedoeld? De eerste opdracht van de toen anonieme auteur luidde: 'Aan de christelijke magistraten en onderdanen; vooral in Nederland'. Opvallend dat het vaderland steeds in beeld blijft!

Wat was het eigenlijke motief? Verstege wilde waarschuwen voor dwalingen, hij wilde de magistraten oproepen om na te denken over de uitvoering van een grondige reformatie. Hij blijft als auteur het liefst op de achtergrond – vandaar de anonimiteit – omdat dan het Woord van God het alleen zal doen.

In de tweede opdracht (van 17 januari) spreekt de auteur 'een voortreffelijk heer' toe, die 'een vrome genegenheid koestert voor het evangelie van Christus'. Wie was dat? Bouma vermoedt dat het een bekende van Verstege is uit diens studietijd in Rostock: de edelman Derick Schenk van Nideggen. Een magistraatspersoon dus, die nu geconfronteerd wordt met een oproep tot doorvoering van de reformatie in zijn gebieden. En wellicht zal dat ook – middels zijn invloed – gevolgen hebben voor Nederlandse plaatsen als Deventer, Zutphen en Groningen. Derick van Nideggen moet met name de kerkorde van de Palts maar aanschaffen. 'Waarlijk broeder', aldus Verstege, 'ik moet in mijn hart toegeven dat ze op juiste wijze de leer en de bevolen ordening van Jezus Christus in ere houden.'

Waarschuwend voor het behoud van de vrede

Wie de door Bouma getranscribeerde tekst van dit boek van Verstege doorneemt, ontdekt dat hij zijn waarschuwingen 'verpakt' in een twaalfstal dialogen tussen twee

christenen. Theophalus ('dass ist, Gottes liebhaber') en Ireneus ('dass ist, ein freundlicher Mensch'). Zij praten eerst over de 'Papisten', die het dode brood van de mis voor hun levende God houden, het rondragen, aanroepen en vereren. Als 'Papstliche Brotgötter' wordt dit bestempeld. Ze houden de Jezuïeten voor de ergste ketters die Rome dienen, ze worden door de duivel aangedreven. Daarna komen de wederdopers aan de beurt. Theophilus legt uit aan welke zeven verkeerde gedachten zij geloof hechten:

1. ze verstaan niet wat de uiterlijke en de innerlijke doop van Christus is;
2. ze verwerpen ten onrechte de uiterlijke kinderdoop;
3. ze verstaan niet het heilig ambt van de overheid, ze beweren zelfs dat niemand van de wereldlijke overheden zalig kan worden;
4. ze verwerpen de eed voor christenen;
5. ze verstaan niet hoe God werkt in de kerkdiensten van 'bosen personen' die in afgoderij leven, toch werkt God ook daar voor het heil van zijn kinderen;
6. ze verstaan evenmin de oorsprong van de ware mensheid van Christus, willen wel weten van zijn geboorte uit Maria, maar niet met het aardse vlees (vgl. de Schwenckfeldianen);
7. ook leren de wederdopers verkeerd inzake de erfzonde, de leer van het rechtvaardigmakend geloof, en het huwelijk.

Dan verwijst Theophilus naar Heinrich Bullinger, de opvolger van Zwingli in Zurich, die ook zeer veel tegen de wederdopers heeft geschreven. Hij adviseert Ireneus Bullingers boek maar eens te gaan lezen 'so du zeist hast'.

In de tweede, de derde en de vijfde dialoog worden vooral waarschuwingen gegeven tegen een negental leringen van de spiritualisten. Dat waren mensen – verwant aan de dopers – die met name aan de innerlijke werking van de Heilige Geest veel waarde hechtten, maar dan wel met sterke onderwaardering van de Heilige Schrift! Dat had ook consequenties voor het zicht op de kerk, spiritualisten hebben genoeg aan een onzichtbare kerk. Zo kon men voortgaan met het huichelen met de 'papisten'. De belangrijkste leiders waren Caspar von Schwenckfeld en Sebastian Franck, die ook na hun overlijden (resp. in 1561 en 1542) toch grote invloed behielden in heel Europa, niet in het minst in bepaalde vooraanstaande kringen in de Nederlanden. Verstege zal dat waarschijnlijk wel geweten hebben. Hij roept in feite op tot eerlijkheid inzake de reformatie van de kerk, ook al zal dat risico's tegenover de kerkelijke en wereldlijke autoriteiten met zich meebrengen.

Verder komen in *Ein kurtzer Wegweiser* brede uiteenzettingen over het Avondmaal voor. Een centraal thema in die eeuw. Verstege aanvaardt 'die rechte aublebung Ulrici Zwingli' en keert zich dus tegen Luthers opvatting dat Christus toch lichamelijk in het avondmaalsbrood aanwezig is. Verder gaat de schrijver in op allerlei praktische vragen rondom het avondmaal, bijv. de vraag naar de avondmaalsbediening aan de zieken. Gesprekspartner

Theophilus zegt daarop het volgende: Omdat de zieken de troostvolle gedachtenis aan het offer van Christus zo hard nodig hebben, waarom zullen we niet alles in het werk stellen om hen het zegel van die heilzame troost, van de verworven vergeving der zonden door het lijden van Christus, zo graag te geven. De spreker sluit af met de woorden: 'Summa. Man sol alles vermögens arbeiten, umb etliche frome communicanten, die mit dem **Kranken Abentmal haben**'.

Het laatste gesprek tussen Theophilus en Ireneus gaat over de noodzakelijke 'grondige reformatie', door hen aangeduid als 'Reinigung der Christenheit', namelijk van de afgoderijen en zonden. Daarin spelen zowel de overheden als de predikers een bijzondere rol. De predikers moeten het Woord van God laten horen in alle dingen die met afgoderij te maken hebben, de overheden moeten vervolgens al die afgoderijen (beelden vooral) afschaffen. Verder moet er streng de hand aan gehouden worden dat er geen verering van heiligen plaatsvindt. De oude kerkelijke goederen moeten worden verkocht of gebruikt voor reformatorische doeleinden, zoals het bekostigen van onderwijs en het onderhoud van kerkgebouwen.

Ireneus belooft aan het eind van deze serie dialogen dat hij er zoveel aan zal werken dat de reformatie zal doorwerken tot 'besserung' van de samenleving.

Vroeg gestorven

In 1566 maakten de Nederlandse gewesten een **Wonderjaar** mee. Een schijnbaar tolerante overheid liet **hagepreken** toe, maar het kwam ook tot diverse beeldenstormen. In dat jaar was Gerard **Verstege** even terug op zijn geboortegrond: hij werd namelijk predikant in Harderwijk. Toen evenwel de repressie van **Alva** kwam was **Verstege** al weer terug in de Palts. Daar nam hij samen met o.a. **Petrus Datheen** deel aan het godsdienstgesprek met de wederdopers in Frankenthal, dat duurde van 28 mei tot 19 juni 1571. Dat gesprek vond plaats op sterk aandringen van **Frederik III**. Zijn bedoeling was om toenadering te bewerken tussen calvinisten en dopers. Maar dat wilde bepaald niet gelukken. Dat ook hier het vaderland niet vergeten werd, wordt duidelijk uit de Nederlandse vertaling van het Verslag van dit dispuut door ds. **Gaspar** van der Heyden, een boekwerk van 700 bladzijden. Dit boek werd een uitstekende bron voor de kennis omtrent het verschil in leerstellingen tussen beide partijen.

Helaas werd **Verstege** hier ziek; hij leed waarschijnlijk aan een nierziekte. Hij verliet het godsdienstgesprek, zocht tevergeefs genezing en stierf op 24 september 1572, veertig jaar jong. Over de strijd voor de vrijheid van de Nederlanden heeft hij vanuit de verte nog horen vertellen. Zijn vrouw en hun kinderen (twee zonen en een dochter) bleven eerst in Duitsland wonen, maar vestigden zich later in Zutphen. De jongste zoon, ook Gerard geheten, zou in de jaren '90 predikant worden in Garderen, later in Zutphen, Apeldoorn, Arnhem en Buren. **Gelre** heeft veel te danken gehad aan de familie Verstege. Bouma geeft dat kort en bondig weer.

Slotopmerkingen

De compositie en het taalgebruik in dit boek zijn niet de sterkste kanten van de auteur. Maar wie daar niet zo'n punt van maakt, zal zeer veel waardevols meenemen. Ook is er door Bouma voldoende gelegenheid geboden om hem te controleren en tevens om verder te studeren. Ik heb wel de indruk dat de alfabetisch geordende literatuurlijst niet in z'n geheel is afgedrukt – nu eindigt deze al bij de letter S. Nuttige bijbeltekst- en naamregisters besluiten dit waardige boekje. Overigens kan de belangstellende lezer ook de door Bouma gegeven transcriptie van Gerard Verstege's werk uit 1564 in handen krijgen: 64 pagina's in A4-formaat en door de uitgever in een eenvoudige jasje gestoken. Een nauwkeurige bezigheid. Mijn gelukwensen – ook daarvoor!

H. Veldman

N.a.v.: T.D. Bouma, *Wegwijs in de Reformatie. Gerard Verstege uit Garderen over de juiste geloofskeus*. Uitg. Oosterbaan & Le Cointre, Goes 1992 (R.B.-serie). ISBN 90 6017 963 7; omvang 208 pag., geïllustreerd, prijs f 26,90. Los daarvan is de transcriptie te verkrijgen van Gerard Verstege, *Ein kurtzer Wegweiser*. Editie T.D. Bouma 1992.

'Barmhartig en genadig is de HEER lankmoedig en rijk aan goedertierenheid' Psalm 103 : 8

In zijn **HEERE** en Heiland is ontslapen, mijn innig geliefde man, onze vader en grootvader

HENDRIK JELTE DE VRIES

dienaar des Woords

op de leeftijd van 74 jaar.

Hattem : J. de **Vries-Smink**

Pretoria S.A. : J.H. de Vries

M. de Vries-de Jager

**Erik, Janneke, Johan,
Marné**

Amersfoort : **B.J.** de Vries

M.P. de Vries-van Duyvenvoorde

Joke, Maarten, Henk,

Marga, **Maaïke**

8052 AP **Hattem**, 9 augustus 1993

Burg. **Bijleveldsingel 52**

De begrafenis heeft inmiddels plaatsgevonden.

Geraniums groeien zelden in de woestijn

Drs. *M.A. Steenhuis* schrijft in *Credo* van juni 1993 over *geloofsopvoeding*. Is die eigenlijk wel mogelijk? Is ze niet bij voorbaat tot mislukking gedoemd? *Geloofsopvoeding* is mensenwerk met alle mogelijkheden en onmogelijkheden die daarbij behoren.

Hoe kun je kinderen nu voorbereiden op een leven met God en met godsdienst?

Daarvoor zouden we eens na kunnen gaan hoe wij er zelf mee in aanraking gekomen zijn. Ouders kunnen zich eens afvragen welke personen op dit punt voor hen van grote betekenis zijn geweest en welke situaties een diepe indruk op hen hebben gemaakt.

Dan zal het duidelijk worden dat het geloven zelf niet overdraagbaar is. Het aanbrengen van besef van normen en waarden, dat tegenwoordig nogal de aandacht heeft, behoort nog wel tot de mogelijkheden, maar geloven in God en zich bij Hem geborgen weten, heeft nog een diepere dimensie. Op dat punt kun je als ouders en leerkrachten niet meer doen dan dingen aanreiken in de hoop dat kinderen daarmee op een spoor gezet worden dat ze zelf willen vervolgen.

Maar voor dat 'aanreiken' moet je dan ook alles in het werk stellen om het zo goed mogelijk te doen.

Geraniums groeien zelden in een woestijn

Zoals een plant slechts zal gedijen bij voldoende licht, water en vruchtbare aarde, zal een opvoedingshandeling alleen effect hebben als de omgeving waarin dat gebeurt, meewerkt. Dat houdt in dat adviezen en regels, gesprekken en opdrachten alleen zinvol zijn als ze passen in de omgeving. De handelingen moeten aansluiten op de situatie waarin kinderen en ouders zich bevinden. Dat houdt dikwijls in dat je ervoor moet zorgen dat de gewenste omgeving er is. Je moet als opvoeder een klimaat scheppen. Alleen dan kunnen opvoedingsactiviteiten gedragen worden door het klimaat dat kinderen omgeeft. Geraniums groeien nu eenmaal niet in de woestijn.

Deze algemene regel geldt vooral voor de geloofsopvoeding. Zojuist omschreef ik die als het inleiden van kinderen in de wereld van bijbel, geloven en kerk. In die omschrijving liggen al enige voorwaarden opgesloten. Immers, wie zou kinderen kunnen leiden en begeleiden als er bij het kind niet een basaal vertrouwen in de opvoeder aanwezig is? Wie zou kinderen kunnen begeleiden als er niet een vast levenspatroon als klimaat om het kind heen bestaat, een klimaat waarbinnen het kind zich veilig kan voelen? Kinderen kunnen immers niet zonder zekerheden, zonder vaste oriëntatiepunten in hun leven? Een omgeving waarin nu eens dit en dan weer dat gebruikelijk is, blijkt funest voor de ontwikkeling. Ze leidt tot labiliteit bij kinderen.

In het kader van de geloofsopvoeding is het dan ook van fundamentele betekenis dat het levenspatroon in het gezin en in de basisschool een liturgisch karakter draagt. Liturgie is niet alleen iets specifiek voor een kerkdienst. Liturgie in het mensenleven betekent dat het **leven** een eredienselijk karakter draagt, zowel in als buiten de kerk. Een liturgisch levenspatroon is als een huis waarin men graag woont, waarin men zich veilig voelt. Het houdt in dat er in het gezinsleven steeds terugkerende vaste momenten zijn voor gebed, voor liederen, voor bijbellezen en voor bezinning.

Die 'gezette tijden' zijn erg belangrijk voor het **levensritme** van kinderen. Gerommel maakt hen onzeker.

Ik ben mij ervan bewust dat ik hiermee iets beklemtoon dat in de jaren negentig een onbereikbare zaak lijkt. In de tendens tot individualisering die onze samenleving en dus ook ons gezinsleven kenmerkt, is een gemeenschappelijk levenspatroon moeilijk te realiseren. Met veel moeite wordt er soms nog een enkel moment gevonden waarin alle leden van het gezin bijeen kunnen zijn. En toch wil ik de noodzaak van dat liturgisch ingericht leven accentueren. Zonder zo'n klimaat zal de geloofsopvoeding weinig kansen hebben. Wie als kind een dergelijk klimaat niet heeft leren kennen, komt ook moeilijk tot de keuze voor bijbel, geloven en kerk. Er werd thuis immers weinig voor gedaan om deze zaken een plaats te geven?

Het is overbodig hierbij op te merken dat een liturgisch levenspatroon niet alleen **kinderen** ten goede komt. Ook volwassenen voelen zich gedesorienteerd als de kaders waarbinnen zij gewend zijn te leven, gebroken zijn. Een vast (verantwoord) levenspatroon biedt beschutting in het leven, kan een mens over-eind houden in kwade, ja zelfs in goede dagen. Het geeft immers gelegenheid om weer op adem te komen. Het is ook een middel in de strijd tegen een te ver gaande individualisering. Het leert kinderen (en volwassenen) dat er meer is dan het eigen individuele bestaan.

En wat men thuis niet geleerd heeft, leert men nergens meer.

Als de vogels zo blij

Het zal ieder duidelijk zijn dat een liturgisch levenspatroon zonder inhoud leidt tot niets. Was die inhoud dan hierboven niet aangeduid met 'gebed, lied en bijbellezen'?

Ik ben van mening dat deze vormen gehanteerd kunnen worden zonder enige positieve godsdienstige beleving. We zijn dan bij de sleur aangeland. Deze vormen functioneren slechts, indien zij gepaard gaan met de beleving van de nabijheid van de Heer en van de geborgenheid in Zijn Hand waarvan we weet mogen hebben. Voor **kinderen** is het besef van vertrouwen en geborgenheid in de gezinssfeer voorwaarde voor de uitbreiding hiervan naar het niveau van de godsdienst. Om te beginnen moeten ze door hun ouders worden 'bevestigd' in hun bestaan. Ze moeten bemoedigd worden, positieve **levenservaringen** opdoen en vol verwachting kunnen uitzien naar de toekomst. Van daaruit is het zinvol hen in aanraking te brengen met een God die van mensen en van kinderen houdt, die het fijn vindt dat zij er zijn. Kinderen behoren niet te worden opgezadeld met angst en vrees voor een God die dreigend op hen neerziet en hen kritisch volgt in het nakomen van hun kleine plichten, maar ze moeten leren leven 'als vogels zo blij'. Ze moeten door de geloofshouding van de ouders bevestigd worden in hun **kinderlijk** bestaan.

G.J. van Middelkoop

Omdat ik dit vaktijdschrift te weinig gebruik en het met name voor **iemand**, die in de exegese van het Oude Testament gespecialiseerd is, veel meer nut zal hebben, bied ik ter overname aan: *Vetus Testamentum*, de jaargangen 1 (1951) t/m 33 (1984). Tel. (05994) 54218

UIT DE KERKEN

BEROEPEN

Aangenomen naar Uithuizen: T. Groenveld te Anna Paulowna i.c.m. Enkhuizen.

GEREPATRIEERD

Op 14 augustus jl. is ds. A.H. Kuiper teruggekeerd uit Ranggang op Kalimantan Barat. Hij heeft daar twee perioden gewerkt. Hij was uitgezonden door de Geref. Kerk van Drachten-Zuid-Oost, in samenwerking met de kerken in Noord-Hollanden Friesland. Voorlopig adres: De Leijen 12,9202 VG Drachten, ☎ (05120) 19768.

Ds. M. de Vries keert eind augustus terug uit Mamelodi Zuid-Afrika. Hij deed daar zendingswerk sinds 15 april 1990. Ds. De Vries was uitgezonden door de toenmalige zendende kerk te Drachten Zuid-Oost. Na een periode van verlof zal hij vermoedelijk vanaf half november beroepbaar zijn.

OVERLEDEN

Ds. H.J. de Vries, emeritus-predikant te Hattem, is maandag 9 augustus jl. op 74-jarige leeftijd overleden. Ds. De

Vries werd geboren op 20 januari 1919 te Leek. Hij bezocht het gymnasium te Groningen en studeerde aan de Theologische Hogeschool te Kampen. Hij werd op 23 mei 1948 in het ambt bevestigd te Eindhoven; in 1951 te Berkel en Rodenrijs; in 1958 te Bedum; in 1967 te Mariënberg; in 1970 te Amsterdam-Zuid/West en in 1977 te Harlingen. Ds. De Vries ging in 1984 met emeritaat.

KERKDIENTEN

De Kerkdiensten in *Helpman* worden voorlopig gehouden in de *San Salvatorkerk*, wegens verbouwing van eigen kerkgebouw. Adres: hoek Van Iddekingeweg-Hora Siccamasingel. Aanvang diensten: 8.30 en 16.30 uur.

ADRESWIJZIGINGEN

Amsterdam-Centrum * *Scriba*: J.E.H. van Belt, Mijndenhof 11, 1106 GA Amsterdam, ☎ (020) 6961370; *Kerkelijk bureau*: W. Stad, Herschelstraat 35, 1098 JB Amsterdam, ☎ (020) 6929105 (p. 103).

Berkel en Rodenrijs * *Kerkeraad*: Postbus 200, 2650 AE. *Scriba*: D. Lont, Grutto 3, 2651 ZE, ☎ (01891) 16098 (p. 137.)

's-Hertogenbosch * *Scriba*: C. Jansen, α (04160) 37883 (p. 149).

Leest u DE REFORMATIE van een ander?

Neem zelf een abonnement voor maar f 45,25 per halfjaar

onderstaande bon in en stuur hem in een open envelop zonder postzegel aan:
De Reformatie, Antwoordnummer 10, 4460 VB Goes.

Of bel even: 01100-15591

Ja, ik wil voortaan De Reformatie elke week in mijn brievenbus.

Naam:

Adres:

Postcode:

Woonplaats:

Ik wacht met betalen op uw acceptgirokaart.